

10. **Перов А. К.** Психология смелости и страха в связи с проблемой характера (опыт изучения война-фронтвика 1941–1945 г.г.) : дис. ... канд. пед. наук 13.00.01 / Перов Александр Константинович. – Л., 1946. – 168 с.

11. **Теплов Б. М.** Ум полководца / Б. М. Теплов // Избранные труды : в 2 т. / Б. М. Теплов. – М. : Воениздат, 1995. – Т. 1. – С. 223–305.

Надійшла до редколегії 11.03.2013.

УДК 316.613:159.922.73:159.923.2(045)

Ю. В. Железнякова

Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)

САМОТНІСТЬ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Заявлено, що почуття самотності у підлітковому віці є соціально-психологічною проблемою. Проаналізовано різні точки зору вчених на даний феномен у цьому віці. Розкрито основні психологічні особливості особистості підліткового віку і обґрунтовано їх вплив на прояви самотності. Показано, як психологічно впливають прояви самотності на соціальні зв'язки підлітка з оточуючими і соціалізацію в цілому, враховуючи те, що у цьому віці підліток особливо гостро потребує прийняття та визнання себе як особистості оточуючими.

Ключові слова: самотність, підліток, соціалізація, соромливість, агресивність, смисловий бар'єр, мобінг, тривожність, суспільство, соціальна роль, адаптація.

Заявлено, что чувство одиночества в подростковом возрасте является социально-психологической проблемой. Проанализированы разные точки зрения ученых на данный феномен в этом возрасте. Раскрыты основные психологические особенности личности подросткового возраста и обосновывается их влияние на проявление одиночества. Показано, как психологически влияют проявления одиночества на социальные связи подростка с окружающими и социализацию в целом с учетом того, что в этом возрасте подросток особенно остро нуждается в принятии и признании себя как личности окружающими.

Ключевые слова: одиночество, подросток, социализация, застенчивость, агрессивность, смысловой барьер, моббинг, тревожность, общество, социальная роль, адаптация.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає в тому, що у існуючих наукових дослідженнях немає чіткого розуміння наявності такого феномена як «підліткова самотність» та її впливу на соціалізацію підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підліткової самотності, як і тема самої самотності, вивчена недостатньо. В опублікованих дослідженнях за останні два десятиліття почуття самотності підлітків, в основному, визначається як особливість цього періоду їх життя (В. Бондарьов[2], І. Кон [9], А. Прихожан [14], Н. Толстих [14], Д. Елкінд [19], Я. Коломинський [8]).

В останнє десятиліття вчені стали звертати більше уваги на особливості саме підліткової самотності. Зокрема, А. Реан відмічає особливості самотності підлітків з 11 років, викликані корінними змінами у афективній, мотиваційній та поведінковій сферах життя і вплив цього стану на їх соціалізацію. Д. Борг підкреслює вплив невербального спілкування у зв'язку з комп'ютеризацією та виникнення почуття самотності і втрати у належній мірі реального спілкування з ровесниками і дорослими. В. Казанська наголошує на тенденції до зниження спілкуван-

ня і нарощуванні почуття ізолюваності та самотності. Почуття самотності у підлітків виникає у зв'язку з активними міграційними процесами у суспільстві. Переїзд, зміна школи, зміна соціального оточення у підлітків викликає почуття самотності і важку адаптацію доводять Д. Качіопо та Л. Бонетті. Є. Федосенко звертає увагу на негативний вплив сімей, в котрих не враховують особливості підліткового віку своїх дітей, чим відгороджують їх від себе і діти, не знаходячи порозуміння з боку батьків, відчувають себе самотніми, на фоні чого вдаються до депресії, важко адаптуються в нових умовах, що значно уповільнює їх соціалізацію. Проблеми у навчанні та спілкуванні з ровесниками, вчителями, дорослими спричиняють смислові бар'єри, які викликають у підлітків почуття самотності, відмічає І. Дубровіна та ін.

Сучасні наукові дослідження обмежуються констатацією фактів наявності такого явища як самотність у підлітковому віці. Разом з тим цілісного дослідження підліткової самотності як соціально-психологічного феномена, а не як тимчасового стану підлітка, не існує; значущість цього явища на подальший соціальний і психологічний розвиток особистості не доведена.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз наукових досліджень щодо підліткової самотності як соціально-психологічної проблеми.

Результати. Самотність підлітків стає однією з серйозних проблем сучасного суспільства. Оскільки підлітковий вік має важливе значення для розвитку особистості і є базовим в процесі соціалізації, то почуття самотності підлітка може мати значний вплив на його соціально-психологічну адаптацію.

Існує декілька поглядів на підліткову самотність. Перший з них – заперечення самого факту наявності підліткової самотності як такої [2].

Другий погляд визнає підліткову самотність як поверхневе явище і несерйозне за своєю природою. Максималізм у формуванні стосунків один з одним і рідними призводить до суб'єктивного почуття самотності. А. Прихожан відмічає, що відособлення і відчуження в цьому віці не є внутрішніми, особистісними психологічними процесами, а деякими характеристиками підліткового соціального ставлення до життя [14, с. 8 – 12].

Третя точка зору належить І. Кону. Він розглядає самотність підлітка як нормальний стан, властивий підлітковому віку. У підлітковому віці формується уявлення про зміст таких понять, як «самотність» і «усамітнення». І. Кон стверджує, що підлітки наповнюють ці слова психологічним сенсом, приписуючи їм не лише негативну, але і позитивну цінність [9].

Визнаючи існування підліткової самотності, слід відмітити, що цей феномен має соціальне походження. Г. Андреева підкреслює, що соціальний розвиток людини відбувається постійно, з моменту її народження – це процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих суспільству, соціальній спільноті, групі [1]. Психологічні особливості підлітків, які теж мають соціально-історичну природу, залежать від властивих суспільству способів соціалізації. І від того, як підліток ставиться до самотності, залежить його здатність соціально адаптуватися у різних мікросоціумах і взаємодіяти з іншими людьми.

Як відмічає А. Реан, вже з 11 років відбуваються корінні зміни в когнітивній, афективній, мотиваційній і поведінковій сфері. Відносно когнітивної сфери підлітка А. Реан відмічає формування навичок логічного мислення, розвиток теоретичного мислення і логічної пам'яті. Формується індивідуальний стиль діяльності, який відображається в стилі мислення підлітка. Афективна сфера характеризується перепадами настрою, чутливістю до зовнішньої оцінки своєї діяльності, поведінки, самовпевненістю, егоїстичністю, агресивністю і підвищеною збудливістю. Втрата актуальності стосунків з батьками і вчителями на тлі збільшення значущості стосунків з однолітками стає основними критеріями змін мотиваційної

сфери підлітка. Виникає афіліативна потреба належати до якоїсь групи, проявляється тенденція до встановлення ближчих дружніх стосунків, заснованих на емоційній прихильності і спільності інтересів. Саме в цей період у підлітків проявляються різні асоціальні форми прояву поведінки, зокрема адиктивної і делінквентної, спричинених статевим дозріванням та індивідуальними особливостями характеру, які сформувалися до перехідного віку [15, с. 320 – 351]. Саме ці особливості характеру, які сформувалися під впливом первинної групи, будуть мати велике значення у подальшій соціально-психологічній адаптації підлітка.

У зв'язку з цим В. Казанська, зокрема, наголошує, що людина як соціальна істота у будь-якому віці, в тому числі і у підлітковому, потребує соціальних контактів. У спілкуванні з іншими підлітків засвоює культурні і духовні цінності, задовольняє потребу у взаємодії, у належності до групи та ін. [7].

Спілкування сучасних підлітків має свою особливість, яка полягає у використанні ними технологій для встановлення соціальних зв'язків. Комп'ютеризація та інтенсифікація життя формує навички, які сприяють виникненню проблеми соціальної самотності серед підлітків. Розмови по телефону, скайпу, спілкування в соціальних мережах позбавляють сучасного підлітка невербального спілкування. Саме тому багато підлітків переживають почуття ізоляції і самотності. Д. Борг показав, що на 93 % людське спілкування складається з мови тіла і лише 7 % – це безпосередньо слова [3]. У сучасних підлітків істотно обіднілий комунікаційний потенціал, що ускладнює їх соціалізацію. Підлітки, що переживають почуття самотності, більше часу проводять у соціальних мережах, ніж підлітки, які самотніми себе не почувують. Л. Бонетті, аналізуючи дані опитування, проведеного серед підлітків від 10 до 16 років, дійшов висновку, що підлітки з високим рівнем самотності значно частіше спілкуються в Інтернеті. Причиною звернення підлітка до соціальних мереж є недорозвиненість соціальних і комунікативних навичок. Підлітки таким чином намагаються заповнити недостатність спілкування, створюючи уявний світ [21].

Згідно з дослідженнями Д. Качіопо, самотність, крім вищевикладеного, пов'язана і з ситуаційними змінними, такими як переїзд на нове місце, зміна школи. Він відмічає, що самотність має широкий спектр дії не лише на психічне здоров'я, але і на фізичне теж: депресія і самогубство, збільшення рівня стресу, антисоціальна поведінка, погіршення пам'яті і навчання, алкоголізм і наркоманія [20; 22 – 26]. Отже, самотність не тільки має вплив на входження в суспільство підлітка, але ще і може бути одним з основних чинників, котрі регулюють успішність соціалізації підлітка.

Процес входження підлітка в суспільство супроводжується кількома безпосередніми чинниками, головними з яких виступають сім'я, школа, група однолітків. Потреба в спілкуванні з однолітками виникає рано і з віком збільшується. Почуття самотності набуває чіткого вираження саме у підлітковому віці, тому що саме в цьому віці є велика потреба належати, бути включеним в якусь групу або спільноту. У підлітковому віці спілкування виглядає як колективно-груповою взаємодія.

У підлітковому віці головна проблема спілкування – це сором'язливість. Проявляється вона в зняковінні і боязкості, нездатності ефективно і результативно діяти у присутності сторонніх. Поведінка таких підлітків характеризується замкнутістю, нелюдимістю, аутизацією.

Д. Елкінд відмічає, що, з одного боку, підлітки постійно тримають фокус свого інтересу на собі і припускають, що і інші розділяють їх зацікавленість собою. Вони часто діють на деяку «уявну» аудиторію, що є однією з причин виникнення сором'язливості. З іншого боку, підлітки, перебільшуючи свою унікальність і особливість, часто створюють не тільки уявний світ, але й вигадану біографію, на підтримку якої йде багато сил та енергії [19].

Основна ознака сором'язливості – порушення комунікацій. Є. Федосенко виділяє три типи сімейного виховання, які можуть призвести до виникнення про-

блем емоційно-вольового розвитку підлітка і порушення комунікаційних навичок:

1. Неприйняття дитини формує неввіру у свої сили, невпевненість у собі. Як правило, в таких сім'ях діти стають або агресивними, або замкнутими, боязкими.

2. Тривожно-недовірливе виховання формує параноїдальність, тривожність. Дитина нетовариська, боязка, нерішуча.

3. Гіперсоціальне виховання формує підвищену дисциплінованість і сумлінність. Дитина постійно стримує свої емоції і бажання. Діти стають або агресивними і протестуючими проти правил та норм, або замкнутими, відчуженими, емоційно холодними.

Як наслідок, почуття самотності і потреби належності до групи є психологічною основою виникнення агресивності підлітка, який в такий спосіб заявляє про себе.

Одним з основних соціально-психологічних чинників, що впливають на розвиток агресивності у підлітка, виступають різні сімейні проблеми, такі як конфліктність в сім'ї, недостатня близькість між батьками і підлітком, агресивність батька по відношенню до матері, на що наголошує у своїх дослідженнях Є. Змановская [6]. Вона зазначає, що відмова виконувати вимоги старших, відсутність друзів, ігнорування соціальних правил і моральних норм, груба поведінка, виштовхує підлітка з соціуму, що оточує його, утворюючи дефіцит спілкування, який підліток намагається заповнити у спілкуванні з собі подібними. Але оскільки у таких підлітків немає досвіду у вибудовуванні близьких стосунків на емоційному рівні, потреба в спілкуванні задовольняється частково і підліток переживає гостре почуття самотності як у сім'ї, так і серед однолітків. На тлі такого стану виникає почуття тривожності, яке так само як сором'язливість та агресія формуються спочатку в сім'ї, в дитячо-батьківських стосунках. Це сім'ї, в яких батьки байдуже ставляться до успіхів дитини спочатку в дитячому садку, потім в школі, приділяють мало уваги і не займаються вихованням дитини. Тривожність нерідко супроводжується страхами. На виникнення страхів впливають, у першу чергу, різні сімейні конфлікти. Тривожність і страхи, які сформувалися на основі сімейних стосунків, надалі можуть трансформуватися у різні шкільні фобії. Зазвичай до шкільних фобій схильні підлітки з низькою самооцінкою, з неадекватно завищеною самооцінкою, хворобливо амбітні, з низьким рівнем самоконтролю, інфантильні. Підліток може стати ізгоєм у своїй групі.

Сім'я є соціально-психологічною основою закладання комунікативних навичок, які надалі допомагають або, навпаки, перешкоджають виникненню почуття ізоляції, непорозуміння, неприйняття, тобто почуття самотності, стверджує Є. Федосенко [18, с. 161 – 162]. Отже можна говорити про те, що проблема самотності підлітків закладається ще в ранньому дитинстві, а в підлітковому віці проявляється більш гостро та ускладнює його соціально-психологічний стан.

Продовжуючи цю думку, Є. Рутман доводить, що підлітки часто відчувають, що їх не розуміють, що вони нікому не потрібні, навіть у школі, особливо, якщо вони погано вчаться і не вписуються в шкільні стандарти. Школа також сприяє структуризації діяльності підлітка, навчаючи і підтримуючи прояви соціально бажаної поведінки. Підліток, який звик жити за ззовні встановленими правилами і нормами, не вміє самостійно і творчо підійти до рішення своїх життєвих проблем. І, незважаючи на те, що сучасна школа перестає бути тим середовищем, де підліток зміг би навчитися ефективно взаємодіяти з соціумом, все ж вона чинить помітний вплив на формування особистості і поведінку підлітка [17, с. 16 – 19]. А смисловий бар'єр, який виникає в міжособистісній взаємодії між вчителями і підлітками, батьками і підлітками, може посилити почуття самотності підлітка. Смисловий бар'єр, згідно досліджень І. Дубровіної, проявляється в негативізмі, конфліктності по відношенню до дорослих, це форма прояву негативних афек-

тивних переживань, що виникають внаслідок різного ставлення підлітка і дорослого до одного і того ж вчинка або поведінки. Він починає неадекватно сприймати ставлення педагогів, батьків до себе, вважаючи його несправедливим у кожному випадку взаємодії. Але для підлітка зона найближчого розвитку – це навчання співпраці і конструктивній взаємодії з дорослими. Незадоволення у спілкуванні з дорослими може стати причиною формування негативних тенденцій в поведінці підлітка і відчуження від них [5].

На цьому фоні, незважаючи на те, що підліток має емоційно-позитивне ставлення до своєї сім'ї, спостерігається тенденція до деякої його відгородженості від сім'ї і його небажання намагатися вирішувати свої проблеми, використовуючи поради і досвід батьків [17, с. 16–19]. Ті соціальні правила та моральні норми, котрі демонструють батьки та вчителі, знецінюються. Підліток починає шукати інші норми та правила, більш для нього прийнятні. Людей, які є носіями цих цінностей, і самі цінності підліток ідеалізує. Тим самим підліток ідеалізує і самого себе.

З цього приводу В. Леві, зокрема, відмічає деяку романтичність підлітка. Він говорить про те, що прагнення безпосередньо відтворити, внести до реального життя деякий ідеал, є ключ до розуміння «перехідної» поведінки. Уявлення, що ідеалізуються, стає мірилом ставлення підлітка до реальності. Підліток протиставляє свою унікальність соціуму. Знаходячись у протиставленні себе дійсності, підліток знаходиться в постійній готовності до зіткнення, задумує його і здійснює. Результатом таких зіткнень є визначення своїх меж у контексті інших людей [10].

І. Кон підкреслює, що підліток на етапі становлення особистості обов'язково стикається з почуттям самотності, яке у свою чергу сприяє йому у відособленні, індивідуалізації, розвитку його особистості [9].

Але, як зазначає Я. Коломинський, індивідуалізація має зворотний бік. Підліток спочатку прагне до самотності та, досягнувши відособлення, усвідомлює свою самотність і прагне вже позбавитися її [8].

Ще однією з важливих передумов уникнення почуття самотності і сприяння процесу соціалізації підлітка є його здатність розуміти і адекватно брати на себе соціальні ролі. Але підліток може потрапити в пастку соціальних ролей. І тоді може виникнути почуття, що не лише близькі, але і взагалі ніхто ніколи не зможе по-справжньому зрозуміти його внутрішній світ, як стверджує Є. Мариніна [13, с. 41–44].

Говорячи про соціальні ролі, С. Рубінштейн, зокрема, визначає три рівні значущих ролей для людини:

- рівень міжособистісної взаємодії, де потрібне розуміння і визнання від близької людини (виражається в пошуку друга);
- рівень групової взаємодії (наявність позитивної групової оцінки виправдовує навіть невдачі в міжособистісному спілкуванні);
- рівень культурно-історичної значущості (тільки суспільство в цілому, в усіх своїх соціальних проявах може дати людині цю значущість).

Для підлітка актуальними є перший і другий рівні. Значущість міжособистісної взаємодії по мірі дорослішання дитини збільшується. Це пов'язано з тим, що переживання стають глибші, з'являються стійкіші емоційні стосунки [16]. Підліток прагне знайти того, хто його розуміє. Відсутність розуміння і прийняття іншими людьми є причиною виникнення почуття самотності. Поєднання суб'єктивної потреби в розумінні людини людиною і об'єктивній неможливості цю потребу задовольнити характеризує самотність як психологічний феномен. Підліток не вважає себе самотнім, коли близька і значуща для нього людина не лише знає мотиви його (підлітка) переживань, але і приймає їх як деяку цінність, наголошує А. Прихожан [14, с. 8–12].

Нереалізованість у груповій взаємодії може стати причиною виникнення почуття самотності, адже бути частиною групи дає підліткові низку переваг. У своїй групі підліток може отримати ту інформацію, яку з тих або інших причин не повідомляють дорослі. Також у групі підлітки відпрацьовують необхідні навички соціальної взаємодії, уміння підкорятися колективній дисципліні, співвідносити особисті інтереси з громадськими. Групова динаміка не лише допомагає підліткови в сепарації від дорослих, але і їй допомагає формуванню емоційно стійкої особистості доводить В. Казанська [7].

Як відмічає Ф. Дольто, психологія спілкування в підлітковому віці будується на основі двох потреб: відособлення і афіліації. Відособлення найчастіше проявляється в сепарації від контролю старших. Так само підліток може проявляти елементи сепарації і в стосунках з однолітками [4]. Підліткам через емоційну нестійкість складно протистояти думці групи, оскільки конфронтація позбавляє їх почуття безпеки, яка дає приналежність до групи. Підлітки, які йдуть всупереч установкам групи, стають знедоленими і стикаються з почуттям самотності. У разі, якщо підліток не має друга, який би його розумів, стає удвічі самотній. Самотність, як зазначає Д. Майерс, це не просто ситуація, коли підліток проводить свій вільний час один, це почуття, що у тебе немає близької людини, яка змогла б тебе зрозуміти [12].

Одним із видів неблагополучної соціальної ситуації, яка може призвести до самотності, як показують дослідження В. Казанської, є мобінг. Мобінг – це форма психологічного насильства у вигляді протиставлення самого себе іншим, що має виражені відмінні ознаки в зовнішності, проявах поведінки, в манері одягатися, способах навчання. Існує мобінг між учнями і мобінг вчителя по відношенню до учня. Найчастіше мобінг виникає через конфлікт між рівнем домагань і рівнем досягнень у певних обставинах. Мобінг має такі форми: бойкот, причіпки, кепкування, знущання, доноси, брехня. Серед причин виникнення мобінга називають не лише потурання учителів, відсутність контактів з батьками учнів, погану психологічну атмосферу в класі, суб'єктивізм педагогів, але і нерозвинені емпатію і співчуття до іншого [7].

Розуміння і прийняття підлітка іншими є підтвердженням його власного існування. Наявність друга дає можливість реалізувати потребу в саморозкритті. Можливість саморозкриття робить становлення підлітка конструктивним. Незважаючи на те, що у підлітка виникає почуття ізоляції, неприйняття, почуття самотності, Б. Ломов доводить, що при успішній соціалізації у підлітка на тлі негативних емоцій народжується потреба в різноплановому і різнорівневому спілкуванні, прагненні до дружби, бажанні бути у соціумі, бути зрозумілим і прийнятим. Успішна соціалізація допомагає підлітку конструктивно відноситися до самотності, зменшуючи її негативні наслідки [11].

Висновки. Підліткова самотність як соціально-психологічна проблема вивчена неповністю. Немає єдиної думки не лише про причини виникнення підліткової самотності, але і про саме існування такого явища як підліткова самотність. І якщо існує, то наскільки глибоко підліток здатний переживати почуття самотності.

Зародження почуття самотності у підлітковому віці починається в сім'ї і залежить від стилю виховання. У сім'ї може скластися такий стиль поведінки між її членами, який надалі стане причиною формування у підлітка таких негативних почуттів, як сором'язливість, агресивність, тривожність, а в сукупності з проблемами шкільного життя виникають смислові бар'єри та інші види психологічної напруги. Вони, у свою чергу, значно ускладняють успішну соціалізацію. Неблагополучна соціальна адаптація посилює суб'єктивне почуття самотності підлітка.

Поєднання суб'єктивної потреби в розумінні людини людиною і об'єктивної неможливості цю потребу задовольнити характеризує самотність як психологіч-

ний феномен, а нездатність вибудувувати стійкі та близькі стосунки на емоційно-позитивній основі та адекватно сприймати соціальні ролі характеризує самотність як соціальну проблему.

Продуктивне використання стану самотності дає можливість розвитку в собі емпатії, співчуття, здатності вибудувувати взаємовідносини з людьми на емоційно-позитивній основі.

Бібліографічні посилання

1. **Андреева Г. М.** Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Прес, 2010. – 375 с.
2. **Бондарев В. П.** Выбор профессии. Педагогический поиск: Опыт. Проблемы. Находки / В. П. Бондарев. – М. : Педагогика, 1989. – 128 с.
3. **Борг Д.** Язык тела. Как понять, что было сказано на самом деле / Д. Борг. – М : Попурри, 2012. – 304 с.
4. **Дольто Ф.** На стороне подростка / Ф. Дольто. – Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2010. – 423 с.
5. **Дубровиной И. В.** Психологические программы развития личности в подростковом и старшем школьном возрасте / И. В. Дубровиной. – М. : Академия, 1998. – 130 с.
6. **Змановская Е. В.** Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. / Е. В. Змановская – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 288 с.
7. **Казанская В. Г.** Подросток: социальная адаптация / В. Г. Казанская. – СПб. : Питер, 2011. – 288 с.
8. **Коломинский Я. Л.** Человек среди людей / Я. Л. Коломинский. – Мн. : Нар. света, 1987. – 224 с.
9. **Кон И. С.** Психология юношеского возраста / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.
10. **Леви В. Л.** Я и мы / В. Л. Леви. – М. : Педагогика, 1973. – 122 с.
11. **Ломов Б. Ф.** Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
12. **Майерс Д.** Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 2010. – 802 с.
13. **Маринина Е.** Подросток в «стае» / Е. Маринина, Ю. Воронов // Воспитание школьников. 1994. – № 6. – С. 41–44.
14. **Прихожан А. М.** Что характерно для современного подростка / А. М. Прихожан, Н. В. Толстых // Воспитание школьников. – 1991. – № 5. – С. 8–12.
15. **Реан А. А.** Психологический атлас человека / А. А. Реан. – М. : АСТ, 2010. – 651 с.
16. **Рубинштейн С. Л.** Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
17. **Рутман Э. М.** Никто меня не понимает / Э. М. Рутман // Семья и школа. – 1996. – №9. – С. 16–19.
18. **Федосенко Е. В.** Помощь подростку. Полное практическое руководство для психологов, педагогов и родителей / Е. В. Федосенко. – СПб. : Речь, 2009. – 320 с.
19. **Элкин Д.** Эрик Эриксон и восемь стадий человеческой жизни / Д. Элкин. – М. : Когито-центр, 1996. – 105 с.
20. **Сациоппо J.** Askt D. A talk with John Cacioppo: A Chicago scientist suggests that loneliness is a threat to your health / J. Cacioppo // The Boston Globe Found. – 2008. – № 21. – P. 354–370.
21. **Bonetti L.** The Relationship of Loneliness and Social Anxiety with Children's and Adolescents' [Електронний ресурс] / L. Bonetti, M. Campbell, & L. Gilmore // Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking online at. – Режим доступу: [http://www.boston.com/bostonglobe/ideas/articles/2008/09/21/a_talk_with_john_cacioppo/\(2010\)](http://www.boston.com/bostonglobe/ideas/articles/2008/09/21/a_talk_with_john_cacioppo/(2010))
22. **Сациоппо J.** Alone in the crowd: The structure and spread of loneliness in a large social network / J. Cacioppo, T. Fowler // Personality and Social Psychology. – 2009. – № 35. – P. 115–134.
23. **Сациоппо J.** John Cacioppo on How to Cope with Loneliness [Електронний ресурс] / J. Cacioppo // Big Think. Found online at. – Режим доступу: [http://bigthink.com/johncacioppo/john-cacioppo-on-how-to-cope-with-loneliness\(2008\)](http://bigthink.com/johncacioppo/john-cacioppo-on-how-to-cope-with-loneliness(2008))

24. **Cacioppo J.** What Are the Brain Mechanisms on Which Psychological Processes Are Based? / J. Cacioppo // Perspectives on Psychological Science. – 2009. – № 4. – P. 44–63.

25. **Cacioppo J.** Loneliness affects how the brain operates [Електронний ресурс] / J. Cacioppo // Science Daily Found online at. – Режим доступу: <http://www.sciencedaily.com/releases/2009/02/090215151800.htm>(2009)

26. **Cacioppo J.** Loneliness within a nomological net: An evolutionary perspective / J. Cacioppo // Research in Personality. – 2006. – № 40. – P. 1054–1085.

Надійшла до редколегії 15.03.2013.

УДК 159.942.5:159.925(045)

В. В. Зарицька

Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)

ОЗНАКИ НАЯВНОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ОСОБИСТОСТІ

Заявлено, що будь-яка здібність визначається за конкретними ознаками. Проблема виділення ознак наявності емоційного інтелекту у особистості обумовлена людською природою певним чином реагувати на конкретні явища, події, ситуації та ін. Проаналізовано підходи різних вчених до виділення ознак емоційного інтелекту та виявлено сукупність ознак, які характеризують високий рівень його розвитку.

Ключові слова: емоції, емоційний інтелект, ознаки емоційного інтелекту.

Заявлено, что любая способность определяется по конкретным признакам. Проблема выделения признаков наличия эмоционального интеллекта у личности обусловлена человеческой природой определенным образом реагировать на конкретные явления, события, ситуации и др. Проанализированы подходы разных ученых к выделению признаков эмоционального интеллекта и выделена совокупность признаков, которые характеризуют высокий уровень его развития.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональный интеллект, признаки эмоционального интеллекта.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає у тому, що у дослідженнях емоційного інтелекту немає чіткого виділення ознак, які характеризують високий рівень його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічний вплив оточуючого середовища багато в чому обумовлює характер спілкування і діяльності, процеси адаптації, засоби і методи життєвизначеності особистості, спричинені особливостями емоційного сприймання цього впливу та здатністю індивіда адекватно реагувати на нього завдяки умінню контролювати та регулювати власні емоції. З огляду на це проблема емоційної культури людини була актуальною упродовж усієї історії розвитку людського суспільства. Основою емоційної культури є емоційний інтелект, який дослідники цього феномена визначають по-різному у конкретних формулюваннях, але сутність його зводять у цілому до здатності розуміти стосунки між людьми, репрезентовані в емоціях, і керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу [2].

Вченими встановлено, що розумність дій людини в конкретній ситуації залежить не тільки від її характеристик, але й від того, як людина ставиться до цієї ситуації, тобто від її суб'єктивного входження в ситуацію і, звичайно, від її емоційного стану при цьому та активності і продуктивності роботи інтелекту, тобто від емоційної культури в цілому [10], яка виражається через здатність емоційно-